

Drogi odrębne, drogi wspólne. Problem specyfiki rozwoju historycznego Europy Środkowo-Wschodniej w XIX-XX wieku

Beitrag vom: 10.05.2017

Rezension von Dr. Tomasz Pawłuszko   Redaktionell betreut von Dr. Agnieszka Zagańczyk-Neufeld

Omawiana książka jest pracą zbiorową i tytułarnie dotyczy problematyki rozwoju społecznego w Europie Wschodniej w XIX i XX wieku. Publikacja grupuje teksty historyków, socjologów, antropologów w czterech częściach. Pierwsza część zatytułowana jest „Historia idei” i zawiera prace poświęcone idei narodowej w różnych interpretacjach. Część druga „Strategie bez państwa” obejmuje teksty na temat różnych aspektów funkcjonowania ludności wschodnioeuropejskiej poza państwem narodowym. Część trzecia o nazwie „Pamięć i stereotyp” portretuje życie różnych warstw społecznych w Europie Środkowej w XIX i XX wieku. Ostatnia część „Miasta” prezentuje analizy znaczenia miast w Europie Środkowo-Wschodniej.

Łącznie publikacja zawiera wprowadzenie i 19 artykułów o dość rozbieżnej tematyce. Podstawą refleksji jest zagadnienie rozwoju społecznego, która to koncepcja trafiła do Europy Środkowej i Wschodniej w epoce romantyzmu, czyli w okresie słabych (lub wręcz nieistniejących) państw i silnych ruchów narodowych. Europa Środkowa i Wschodnia w XIX wieku to region zamieszany przez kilkanaście narodów, ale zdominowany politycznie, gospodarczo i militarnie przez monarchie: austriacką, rosyjską, turecką i niemiecką. Przez dłuższy okres XX wieku dominację w regionie posiada Rosja/ZSRR. Słabość instytucji społeczno-politycznych i gorsza pozycja regionu w gospodarce światowej są wynikiem kilkuset lat zależności gospodarczej i politycznej od państw ościennych. Narody zamieszkujące ten region od wielu pokoleń poszukują własnych ścieżek rozwoju w cieniu dominacji niemieckiej i rosyjskiej. Temat ten opisywany był zarówno przez historyków, jak i ekonomistów i socjologów[1]. Książka przedstawia mniej znane szerszej publiczności aspekty badań nad tożsamością w Europie Środkowej i Wschodniej. Patrzymy tu na świat oczyma filozofów, intelektualistów, osób pogranicza, kobiet, żołnierzy, ludności żydowskiej, urzędników miast, a nawet pasażerów kolei. Ta mozaika tematów wydaje się interesującym przedsięwzięciem badawczym. Przyjrzyjmy się jej dokładniej.

Wartościowe wprowadzenie do książki autorstwa Macieja Janowskiego jest próbą budowy intelektualnego tła dla tematu rozwoju Europy Środkowej i Wschodniej. Temat rozwoju od dwustu lat towarzyszy mieszkańcom Europy Środkowej i Wschodniej i ubierany jest w różne narracje: własnej drogi, zależności od innych, narodowej wyjątkowości, doganiania bogatszych i inne. Autorzy deklarują, że cel książki jest podwójny: przedstawić różne aspekty debat nad odrębnościami rozwojowymi regionu oraz pomóc w rozumieniu tych odrębności. Deklaracja

ta nie jest przekonująca. Praca zespołu autorów nie tworzy bowiem spójnej narracji, nie jest też podręcznikiem, ani tematyczną monografią. Z jednej strony dobrze, że autorzy opisali tematy, które są im najbliższe. Z drugiej strony czytelnik ma wrażenie chaosu w tematyce tomu i nawet umiejętnie napisane wprowadzenie nie eliminuje tego uczucia.

Część pierwsza książki dotyczy historii idei. Torsten Lorenz przedstawia zarys niemieckiej dyskusji nad rozwojem. Pewnym kłopotem jest fakt, że Niemcy raczej nie są wliczane do Europy Środkowo-Wschodniej (pomijając część analiz z zakresu historii gospodarczej i migracji). W kolejnym tekście Krzysztof Kowalewski prezentuje analizę XX wiecznej debaty nad systemem folwarcznym w Europie Środkowo-Wschodniej, który to system ukształtował specyfikę tego regionu. Artykuł liczy jednak tylko 6 stron i pomija dziesiątki wartościowych prac tzw. polskiej szkoły historii gospodarczej, pomimo że w podtytule podkreślone jest, iż omówiony zostanie „stan badań”. Kolejne teksty prezentują porównanie polskich i rumuńskich koncepcji rozwoju lokalnego (okres 1870-1940) oraz ideologię panfinizmu obecną w pracach fińskiej inteligencji. Kolejny autor, Adam Kożuchowski, w interesujący sposób analizuje niemieckie i polskie przekonania o narodowej wyjątkowości, prezentowane na łamach historiografii w XIX wieku. Następne teksty dotyczą dawnych prób unaukowania badań nad charakterem narodowym i refleksję nad ewolucją myśli liberalnej w regionie Europy Środkowo-Wschodniej.

Część druga książki dotyczy różnych aspektów funkcjonowania narodów nie posiadających w XIX wieku własnego państwa, a znajdujących się we władaniu wielojęzycznych imperiów. Magdalena Micińska opisuje sens inicjatyw sfery prywatnej w Warszawie w okresie między powstaniem styczniowym a I wojną światową. Artykuł jest bardzo interesujący, ale krótki (pół arkusza) i zasadniczo słabo udokumentowany. Tekst Magdaleny Gawin opisuje odbywający się w tym samym okresie proces emancypacji polskich kobiet. Artykuł Mariusza Kulika dotyczy przekrojowego zagadnienia służby wojskowej Polaków w armiach państw zaborczych. Kolejny esej Joanny Nalewajko-Kulikov w dobrym stylu omawia fenomen wielojęzyczności Żydów i ziemiaństwa w Europie Środkowo-Wschodniej, który to problem dotyczy stanu elit i inteligencji w tym regionie, co samo w sobie stanowi frapujące zagadnienie badawcze. Niemal wszystkie teksty posiadają bogatą bibliografię, są świetnie napisane i poruszają ważne tematy. Problemem jest fakt, że nie posiadają spajającego je wątku i w zasadzie nie dotyczą – jak deklarują autorzy – problemów regionu Europy Środkowo-Wschodniej, ale głównie kwestii zamieszkującej ten region populacji polskojęzycznej na przełomie XIX i XX wieku. Redaktor tomu we wstępie podkreśla łączność tematyczną pierwszej i drugiej części książki i twierdzi, że część druga prezentuje „w średniej skali” przykłady zjawisk zarysowanych w pierwszej. Nie wiemy na jakiej podstawie tak twierdzi. Pomijając specyfikę historycznej analizy idiograficznej nie dostrzegłem żadnych wątków wspólnych pomiędzy tekstami z części pierwszej i drugiej.

Część trzecia książki portretuje zagadnienia związane ze stereotypami, co jest ważnym problemem badawczym także w naukach społecznych (psychologia, socjologia, politologia). Mikołaj Getka-Kenig bada stereotypy polskotureckie i tworzenie się obrazu „Orientu” w polskim myśleniu. Grzegorz Bąbiak i Joanna Królak pokazują różnice w stereotypach kobiet patriotek w kulturach czeskiej i polskiej. W kolejnych tekstach Grzegorz Krzywiec bada ważny problem genezy antysemityzmu w Polsce, a Marcin Jarząbek ukazuje kwestię polskiej i czeskiej pamięci o I wojnie światowej. Ostatni w tej części książki tekst Krzysztofa Niewiadomskiego dotyczy postrzegania przez

Polaków Związku Radzieckiego na bazie studiów nad polskimi opisami podróży po tym państwie. Ponownie mamy do czynienia z interesującymi, głębokimi i dobrze udokumentowanymi tekstami celnie pokazującymi rzadko poruszane tematy w literaturze, ale i znów dominuje problematyka polska zamiast środkowo-wschodnioeuropejskiej i nie mamy żadnego wątku wspólnego. Stosunkowo najbardziej spójna okazuje się część ostatnia książki, podejmująca problemy rozwoju Budapesztu, Bukaresztu i Warszawy jako metropolii naśladowujących zachodni styl życia.

Redaktor książki uważa, że „w humanistyce nie ma czegoś takiego jak jednoznaczne wnioski” i że celem publikacji jest „wielokształtność problematyki dróg rozwojowych”. Są to twierdzenia nieco na wyrost, jeśli chcemy tworzyć publikację poświęconą specyfice rozwoju historycznego całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Publikacja nie realizuje ograniczników założonych w tytule, pomijając kluczowe kwestie takie choćby jak tytułowe pojęcia „rozwoju” i „Europy Środkowo-Wschodniej” i swobodnie traktując czasoprzestrzeń i specyfikę XIX i XX wieku. Z tego względu publikacja stanowi swoisty „patchwork” prac historycznych, przypominający raczej zawartość pojedynczego numeru czasopisma naukowego, aniżeli monografii tematycznej, której ambicją jest stawianie pytania „czy pojęcie odrębnej drogi rozwoju historycznego może dziś zachowywać przydatność analityczną”. Niemniej, temat postulowany przez redaktora temu powinien stać się obszarem szerokiej naukowej eksploracji i na tym polu należy podziękować autorom za cenne prace w szczegółowych zagadnieniach, podjętych w tej książce.

[1] Por. polska dyskusja historyczna sportretowana w pracy A. Sosnowska, *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947-1994)*, Wyd. Trio, Warszawa 2004; W. Orłowski, *W pogoni za straconym czasem. Wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej 1950-2030*, PWE, Warszawa 2010; J. Sowa, *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Universitas, Kraków 2010; T. Zarycki, *Centrum-peryferie. Nowy model zależności centro-peryferyjnych*, Scholar, Warszawa 2009, T. Zarycki (red.), *Polska jako peryferie*, Scholar, Warszawa 2016.

Zitierweise:

Dr. Tomasz Pawłuszko: Rezension zu: Maciej Janowski (red.): Drogi odrębne, drogi wspólne. Problem specyfiki rozwoju historycznego Europy Środkowo-Wschodniej w XIX-XX wieku, 2014, in: <https://www.pol-int.org/de/node/2477#r5936>.

<https://www.pol-int.org/de/node/2477?j5Q6rewycZ5HtUDXTWpx7UZE=1&r=5936>